פרק שירה המבואר

על ידי הרב עדין אבן־ישראל

שטיינזלץ

פרק שירה המבואר

על ידי הרב עדין אבן־ישראל שטיינזלץ

מרכז שטיינזלץ
קורן
הכנסת הישראלי לפרסומים תלמודיים ירושלים

Perek Shira
Rabbi Adin Even-Israel (Steinsaltz)

פרק שירה המבואר
(על ידי הרב עדין אבן־ישראל (שטיינזלץ

מהדורה ראשונה © 2025
הוצאת קורן ירושלים
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330503 פקס: 02-6330534

www.korenpub.co.il

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לפרסומים תלמודדים מיסודו של הרב עדין אבן־ישראל (שטיינזלץ), 2023.
© כל הזכויות שמורות על גופן תנ"ך קורן, 1981. הוצאת קורן ירושלים בע"מ, 2021.
© כל הזכויות שמורות על גופן סידור קורן, 1981. הוצאת קורן ירושלים בע"מ, 2021.

מנהל: הרב מני אבן־ישראל
עורכת הסדרה: פרומה הולנד
עריכה: אהרן בילט, הרב ישראל מלכיאל
עריכת לשון והגהה: אהבה פורטגנג
ציורים: האומן שחר גזונדהייט
עורכת אמנותית: נעמי בן־זמרה
עיבוד ועריכת הציורים: נעה אטיאס
עיצוב ועימוד: טלי האן
עיצוב העטיפה: שמואל לעסרי

דוא"ל לשליחת תיקונים: tikunim@steinsaltz-center.org

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב.

בסיוע משרד התרבות – מנהל התרבות
מסת"ב ISBN 978-965-583-013-2
נדפס בישראל Printed in Israel 2025

But ask the animals, and they will teach you, or the birds in the sky, and they will tell you; or speak to the earth, and it will teach you, or let the fish in the sea inform you. Which of all these does not know that the hand of the Lord has done this? In His hand is the life of every creature and the breath of all mankind.

(Job 12:7-10)

אֲבָל שְׁאַל־נָא בְּהֵמוֹת וְתֹרֶךָּ וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וְיַגֶּד־לָךְ.
אוֹ שִׂיחַ לָאָרֶץ וְתֹרֶךָּ וִיסַפְּרוּ לְךָ דַּגֵּי הַיָּם. מִי לֹא־יָדַע בְּכָל־אֵלֶּה כִּי יַד־יְהוָה עָשְׂתָה זֹּאת.
אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי וְרוּחַ כָּל־בְּשַׂר־אִישׁ.

In Honour and in Memory of

Barbara Ann Grosse obm

A devoted teacher of young children for 30 years;
A compassionate soul who believed with all her heart that education begins at the beginning of life and never ends;
Her passion for teaching continues to influence thousands of children....

With Humility and Everlasting Love

The Weisfeld Family Charitable Foundation
Stephanie & Gilad Abrahami

Netanya, Israel; Highland Beach, FL, USA; and Toronto, Canada

THE WEISFELD FAMILY
CHARITABLE FOUNDATION
קרן ויספלד בינלאומית
Transformative Change

תוכן העניינים

הקדמה למהדורה.....יא
מבוא ..... יג

פרק ראשון 1
פרק שני.....23
פרק שלישי 47
פרק רביעי 71
פרק חמישי..... 113
פרק שישי..... 149

הקדמה למהדורה

הרב עדין אבן־ישראל שטיינזלץ נהג לומר שיש לו תוכניות ומשימות למאה השנים הקרובות. הספר הזה הוא אחד מהחלומות הקטנים שחלם להוציא אל הפועל. בשנות השישים הציע הרב שטיינזלץ לכמה הוצאות ספרים להוציא ביאור קצר לפרק שירה המלווה בתמונות של היצורים המופיעים בו. כחלק ממפעל חייו רצה הרב שטיינזלץ לחשוף עוד ועוד שכיות חמדה מאוצרות הרוח של העם היהודי ולהביא אותן במלוא היופי הבוהק שלהן אל הציבור היהודי הרחב בארץ ובעולם. פרק שירה איננו אחד מן הספרים רבי החשיבות בהיכל הספרים היהודי. אין הוא עומד בשורה אחת עם התנ"ך, המשנה, הגמרא, ספרי הרמב"ם ושאר הספרים שיצאו לאור במהדורות של הרב שטיינזלץ. ועם זאת, יש בו צדדים של ייחוד ושל משמעות שאותם רצה הרב שטיינזלץ להביא לידי ביטוי בלבוש חדש.

למרות התוכניות וההצעות, הוצאת הספר נדחתה, והרב מעולם לא כתב את הביאור. כעשור לפני פטירתו התכנסה קבוצת שומעים קטנה במרכז שטיינזלץ לסדרת שיעורים בפרק שירה, את הסדרה הזאת תכנן הרב להפוך לספר. העבודה על הספר התחילה לאחר פטירתו. השיעורים תומללו ונערכו עד להוצאת הביאור שלפניכם. על פי התוכנית שהתווה הרב, הביאור המלווה את החיבור קצר ותמציתי. הוא אינו מתיימר לסכם את כל דברי הביאור הרבים שנכתבו במשך הדורות על פרק שירה, וכן אינו מנסה לזהות את החיות והצמחים בזיהוי מדעי מדוקדק. יתר על כן, הביאור אינו עוסק בבירור נוסח החיבור המדויק - השתמשנו בחיבור זה בנוסח המופיע בסידור היעב"ץ, שהוא הנוסח הנפוץ כיום בסידורים. הביאור מנסה לחשוף מתוך התבוננות בחיי כל יצור את הקשר שלו לדברי השירה שהוא אומר.

בחזונו של הרב שטיינזלץ לספר הוא כלל דברי ביאור לצד ציורי טבע. הרב שטיינזלץ סבר כי יש להביא את קולו של הטקסט עצמו אל הקורא ולפיכך הברואים האומרים שירה בחיבור זה מוכרחים לקבל ייצוג חזותי. יש בתמונות המלוות את הספר משום ביאור נוסף לביאורי הרב. התמונות מנסות ללכוד את יצורי העולם במלוא חיותם ותנועתם ולהשמיע לקורא הד משירתם.

האומן שחר גזונדהייט בסיועה של האוצרת נעמי בן־זמרה יצרו את התמונות לספר בזיקה לדברי הביאור של הרב. התמונות מנסות ללכוד בעת ובעונה אחת הן את הנברא האומר שירה הן את המבט האנושי המתבונן בו ומאזין לשירתו־הווייתו. על פי הסברו של הרב שטיינזלץ, פרק שירה מבטא שירה אוניברסלית, ובד בבד הטבע המתואר בו הוא ארץ־ישראלי. לפיכך, תמונות רבות בביאור זה נטועות בדימויי הטבע הארץ־ישראלי המוכרים לנו.

פרק שירה עוסק בטבע, בחיות, בצמחים, ביצורי מעלה ומטה ובשירה שהם משבחים ומהללים בה את הקב"ה. הרב שטיינזלץ היה חובב טבע נלהב. העניין שלו בחיות, בציפורים, בפרחים ובבני אדם היה חסר גבולות. הוא התבונן בעולם וביצוריו בסקרנות עצומה, הסתכלות שיש בה כבוד, פליאה וכן קרבת הדעת. משהו מהתבוננות זו בא לידי ביטוי בספר שלפניכם. בפרק שירה כל יצור זוכה למקום, למבט ולשירה מיוחדת המלמדת על מהותו ועל תמונת עולמו. בשביל להבין את טיב הקשר בין כל יצור לדברי השירה שהוא משמיע "נכנס" הרב במידת מה לתוך עולמם וחייהם של החיה או העץ, הציפור או השרץ. פרק שירה עומד לכאורה על הגיוון, על ההתפרטות העצומה של יצורי מעלה ויצורי מטה – כל אחד והווייתו המיוחדת. מאידך גיסא, סודו של החיבור הזה הוא ביכולת לאסוף יחד את המכלול העצום הזה של יצורי העולם ולראות כיצד כולם משבחים את הקב"ה. זהו אולי תפקידו של האדם האומר פרק שירה – לקשור את הבריאה כולה אל מקורה, להעלות את שירת המציאות ולצרף אליה את השירה הפרטית שלו.

חובה נעימה היא להודות לכל מי שתרם ליצירת הספר: לשחר גזונדהייט ולנעמי בן־זמרה על הפרשנות האומנותית רבת ההשראה והיופי; למשתתפי השיעורים, המקליטים והמתמללים שתרמו רבות לעבודה; ולעובדי הוצאת קורן על המסירות והעמל הרב.

אנו מקווים שהספר ימלא את כוונתו של הרב, ישמיע את קול הסימפוניה הגדולה של פרק שירה בלבבות הקוראים בו, ויאפשר להם לצרף את קולם שלהם ולומר לפני הקב"ה שיר חדש.

מוצאי שבת שירה, תשפ"ה

העורכים

מבוא

פרק שירה הוא חיבור מדרשי קדום העוסק בשירת יצורי העולם אל הבורא. בחיבור קצר זה מובאת רשימה ארוכה של יצורי מטה ויצורי מעלה ומצוינים דברי השירה והשבח שהם מביעים.

תולדותיו של פרק שירה

אין אנו יודעים מתי נכתב פרק שירה ועד כמה היה נפוץ ומקובל לאומרו בזמנים העתיקים. אף שאין בידינו עדויות חד־משמעיות לדבר, נראה שפרק שירה היה ידוע כבר בסוף ימי הגאונים – במאה התשיעית לספירה. מצויות מעט עדויות לחיבור כבר מתקופת הגאונים. קרוב לוודאי שהאזכור החשוב הראשון של פרק שירה הוא בפירוש הרמב"ן לספר איוב (לח, לו), שם הוא מזכיר עניין המבואר ב"סוד פרק שירה". מדורו של הרמב"ן ואילך מוזכר אט־אט הספר עוד ועוד ונעשה נפוץ בתפוצות ישראל.

את הפירוש הראשון לפרק שירה כתב רבי שמואל קמחי בפרובנס יותר ממאה שנה לאחר הרמב"ן. בתקופה זו התפשט פרק שירה הן בארצות ספרד, הן בארצות המזרח, הן בארצות אשכנז וגלילותיה. במאה השש עשרה בצפת החל פרק שירה לקבל מקום חשוב. צפת בתקופה זו הייתה בשיא פריחתה, היא הייתה המרכז היהודי הראשון במעלה בתקופה, ובה כתב הרב משה בר יוסף מטראני, המבי"ט, את הפירוש הנפוץ הראשון של פרק שירה. המבי"ט היה מחשובי הרבנים בצפת בזמנו של רבי יוסף קארו מחבר השולחן ערוך. כתיבת הפירוש של המבי"ט מעידה על החשיבות שהעניקו לספר בתקופה זו. מאותו דור והלאה התרבו והלכו הפירושים לספר והאזכורים שלו.

וכך, כמה שנים לאחר מכן, נעשה פרק שירה נפוץ יותר הן בכתבי היד הן בדפוסים. נקודת ציון חשובה נוספת בתהליך התקבלות פרק שירה בתקופה זו היא הוספתו בנספח לסידור התפילה. בכמה וכמה סידורים, ומהם סידורים חשובים ובעלי שם, נוסף פרק שירה שלא בסדר התפילה הקבוע, אלא בנספח שראוי לאומרו מפעם לפעם.

בתוך הנספחים הרבים שנוספו בעת ההיא לסידורי התפילה, שנועדו למאריכים במיוחד בתפילות ובכוונות, נוספו גם מהדורות של פרק שירה בסידורים, לעיתים בתוספת דברי פרשנות. התפוצה הרחבה והמהדורות הרבות של הסידורים שכללו את פרק שירה גרמו לכך שאמירת פרק שירה הייתה למנהג נפוץ ופשוט, ואנשים החלו לכתוב עוד פירושים על פרק שירה ולאזכר אותו יותר בכתביהם. יש יותר ממאה פירושים לפרק שירה – מהם על דרך הרמז, מהם על דרך הסוד ומהם על דרך הפשט.

תוכן הספר

מבנה פרק שירה אחיד, והוא כולל רשימות של יצורי העולם ואת דברי השירה שהם אומרים לקב"ה. בפרק שירה מובאים ברואים מכל הדרגות ומכל התחומים, קשה לחשוב על קטגוריה שאין לה ייצוג בספר. למן יצורים גשמיים פשוטים כמו אריה או דב, דרך כוחות טבע כדוגמת ים או ענן ועד למהויות מופשטות כמו יום או לילה – כל הברואים האלו אומרים שירה. כמעט כל שירת הברואים בספר מורכבת מפסוק מן המקרא. פרק שירה מתחלק לפרקים, וכל פרק מוקדש למחלקה מסוימת של יצורי העולם.

לחיבור עצמו נוספו כמה נספחים הכתובים בלשון המשנה, מקצתם מאמרים שעוסקים בתוכן החיבור ומקצתם מאמרים העוסקים בחשיבותו. מקורם של נספחים אלו אינו ברור לגמרי, והם אינם מובאים בכל נוסחאות הספר.

נוסחאות פרק שירה

לפרק שירה נוסחאות רבות, בשל העברתו בין מקומות שונים לאורך ההיסטוריה. הנוסחאות אינן נבדלות מאוד זו מזו אך אף על פי כן אין מהדורה שאפשר לומר שהיא מוסכמת על הכול. ההבדלים העיקריים בין הנוסחאות נוגעים לסדר הפנימי של היצורים בתוך הפרקים וכן לחלוקה לפרקים. יש מהנוסחאות המחלקות את הספר לשישה פרקים, ובאחרות הספר מחולק לשבעה פרקים, כנגד ימות השבוע. חלק ניכר מן הספר שווה בכל הנוסחאות, אך יש חלקים המופיעים רק בנוסחאות מסוימות. אפשר לתלות את הסיבות להבדלים האלו בכך שבמשך זמן רב לא נתפס

פרק שירה כספר קבוע קנוני המיוחס לדמות מן העבר, אלא כבסיס שעל גביו אפשר להוסיף ושאפשר לשנותו. כמו קטעים רבים אחרים שנכנסו לסידור התפילה, ומשם זכו לחיים משל עצמם. עם השנים התייחדו לפרק שירה מגוון שימושים – ממנהג יראי שמיים לאומרו בסוף נוסח התפילה הארוך שלהם, ועד לעיון בפרק שירה של חכמים ומקובלים המכוונים בו כוונות מלמעלה וכוונות השייכות לעולם הזה.

פרק שירה התקבל אפוא בתודעה היהודית הן כחיבור רציני, כבד ועיוני, הן כחיבור קליל יותר המעורר את הלב ואת הנפש להתבוננות ולתפילה. אחת מסגולות הספר היא ההתבוננות והמחשבה שהוא מעורר על דברים מזווית בלתי רגילה – פרק שירה בוחן דברים שמכירים מאז ומקדם מנקודת מבט חדשה המעוררת את הנפש. זו אולי הסיבה לכך שהחיבור מצא את מקומו בסידור התפילה היהודי.

עניינו של פרק שירה

הנושא המרכזי של פרק שירה, שירת היצורים ליוצרם, איננו חדש. דברי שבח מעין אלו רווחים במקרא. בספר תהלים ישנם פרקים אחדים שבהם מרוכזים דברי שבח של יצורי העולם, ושהתמה הבסיסית בהם היא הברואים האומרים שירה. שירת הברואים המופיעה בתהלים כוללת לא רק יצורים שמשמיעים קול שיכול להתפרש כשירה לקב"ה, אלא גם הוויות דוממות כהרים וגבעות משמיעות דברי שבח ושירה לקב"ה. במובן זה, עצם הרעיון שלא רק בני אדם אומרים שירה אלא כל היצורים כולם אומרים בשפתם שירה, מופיע הרבה לפני שנכתב פרק שירה. ייחודו של פרק שירה הוא קודם כול בכמות היצורים האומרים שירה, רשימה הגדולה מכל רשימה אחרת במקרא. יתר על ההיקף והכמות, גם הפירוט המאפיין את החיבור ייחודי לפרק שירה. במקרא נכללים יצורים רבים לא פעם תחת קטגוריה אחת, כמו "צבא השמיים" וכיוצא באלו, ואילו בפרק שירה עומד כל יצור בפני עצמו. נקודה זו שבה פרק שירה חורג מן הספרות שקדמה לו מאפשרת לעמוד על הווייתו של החיבור הקשורה להסתכלות הייחודית לו.

בפרק שירה כל יצור אומר דברי שירה מיוחדים – פסוק אחד שנבחר בשבילו. השירה המיוחדת של כל יצור אינה רק דברי שבח כוללים לקב"ה, אלא יש בה זיקה מיוחדת למהותו של היצור האומר אותה. ולפיכך כל תהילה בפרק שירה שונה מחברתה. השירה שכל אחד מהיצורים משמיע אינה מדברת על כבוד הבורא המופשט, אלא נוגעת לברוא שאומר אותה, ועל ידיה הוא מבטא את מהותו. במובן זה, פרק שירה אינו עוסק

רק בתהילת האל, אלא גם בברואיו ובהגדרת עולמם של היצורים. פרק שירה, כמו כל יצירה גדולה, עוסק בפרט ובעולמו הפנימי, ובד בבד הדברים המובעים בו הם אוניברסליים. לא פעם אפשר לראות בפרק שירה כיצד פסוק מסוים אינו רק תהילה שמשמיע יצור לקב"ה אלא גם הסבר על חייו, על מהות סבלו ועל תשוקותיו - כל אלה מרוכזים בפסוק אחד מן המקרא. תפיסה זו של פרק שירה משפיעה בהכרח על פרשנותו. הניסיון לפרש את הספר הזה לא על דרך הסוד או הדרוש אלא על דרך הפשט, ולחפש את הזיקה בין כל יצור לפסוק המיוחס לו – מעורר כמה בעיות יסוד.

במשך הדורות שחלפו מאז חיבור הספר – שמות רבים של אילנות, בעלי חיים ועופות נשתכחו או נתעמעמו. זיהוי בעלי החיים והצמחים המופיעים במקרא ובדברי חז"ל הוא נושא רחב שיש לו השלכות הלכתיות ולמדניות רבות. לא פעם קשה או בלתי אפשרי להגיע לזיהוי ודאי של חיה או צמח. בלימוד פרק שירה, הפערים האלו והמרחק שנוצר בין עולם הכרת הטבע העתיק לבין עולמנו שלנו – מקשים על הבנה שלמה של שירת הברואים. לכן בנוגע לכמה וכמה יצורים המופיעים בפרק שירה אנחנו יכולים רק לשער מדוע זו השירה שנבחרה להם. כדי להבין את החיבור נידרש, אפוא, להיכנס לתפיסת הטבע של המקרא ושל חז"ל ולבחון מה שירתו של כל יצור בספר מבטאת.

ספרי המקרא בכללותם אינם באים לתאר את פרטי החיים, ההוויי או הנוף בשלמותו. המקרא מצמצם במילים, ולפיכך יש עולם שלם של דברים שאין לנו מילים לבטאו, דברים שלכאורה אינם חלק מתמונת העולם של המקרא. פרק שירה יכול להיתפס כמעין השלמה לשירת המקרא - הרחבת יריעת הטבע וזיקתו לבורא. יצורים רבים שאין להם מקום בתמונת העולם של המקרא מקבלים בחיבור הזה מילים ואף אישיות. פרק שירה, אם כך, מנסה לבטא את שירת כל היצורים, גם אלו שמחוץ לתמונת העולם המקובלת.

השאלה אם להבין חיבור זה כפשוטו מלווה אותנו מתחילת העיון בו. פרשנים רבים ראו בדברי השבח של היצורים ביטויים מליציים של האדם המתבונן בטבע. לחלופין, אפשר לומר ששירת הברואים בפרק שירה מבטאת תוכן שהיה ראוי שהיצורים האלו יאמרו. בהתבוננות עמוקה אפשר לומר שאף שרוב היצורים שבספר אינם בעלי דעת, תבונה ושפה - בכל זאת בעצם קיומם הם מבטאים רעיונות ממהותם. במשך דורות רבים דנו בני אדם בשאלה הגדולה - האם יצורי

עולם מדברים, או שהשפה ייחודית לבני האדם. שאלה יסודית זו תלויה כמובן בשאלות כיצד מגדירים שפה, מהי תקשורת ומה טיב היחסים בין האדם לטבע. שאלות אלו ניצבות ברקע לפרק שירה, אך החיבור אינו מעניק להן תשובות חד־משמעיות. מבחינה מסוימת, חלק מן הקסם של החיבור קשור בשניות הבסיסית הזאת, בחוסר הפענוח של שאלות היסוד האלו. האומנם ציפור הדרור אכן יודעת מה שהיא אומרת? האם עצם קיומה מבטא את שירת קיומה או שמא המלאך הממונה עליה הוא המעלה דברי שבח, שיר והלל ליוצר הכול? אחרי ככלות הכול, פרק שירה הוא סימפוניה, יצירה רבת פנים וגוונים הקושרת את המציאות כולה, פרט אחר פרט, יצור אחר יצור, אל הקב"ה. השירה המובעת בחיבור זה משאירה לאדם פתח להיכנס ולצרף את קולו שלו ואת הווייתו שלו אל שירת הבריאה כולה.

תפילה לפני פרק שירה

תַּנְיָא רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל אוֹמֵר: כָּל הָעוֹסֵק בְּפֶרֶק שִׁירָה זֶה בְּכָל יוֹם מֵעִיד אֲנִי עָלָיו שֶׁהוּא בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא, וְנִצּוֹל מִפֶּגַע רָע וּמִדִּין קָשֶׁה וּמִשָּׂטָן וּמִכָּל מִינֵי מַשְׁחִית וּמַזִּיקִין. גְּמוֹר בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ לָדַעַת דְּרָכַי, וְלִשְׁמוֹר דִּלְתוֹת הֵיכָלִי וְתוֹרָתִי, וְלִשְׁמוֹר מִצְוֹתַי וְחֻקָּי. נְצוֹר תּוֹרָתִי בִּלְבָבְךָ וְנֶגֶד עֵינֶיךָ תִּהְיֶה יִרְאָתִי. שְׁמוֹר פִּיךָ וּלְשׁוֹנְךָ מִכָּל חֵטְא וְאַשְׁמָה, וַאֲנִי אֶהְיֶה עִמְּךָ בְּכָל מָקוֹם שֶׁתֵּלֵךְ וַאֲלַמֶּדְךָ שֵׂכֶל וּבִינָה מִכָּל דָּבָר. וֶהֱוֵי יוֹדֵעַ שֶׁכָּל מַה שֶּׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא בְרָאוֹ כִּי אִם לִכְבוֹדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו יְצַרְתִּיו אַף עֲשִׂיתִיו" (ישעיה מג, ז):

אָמַר רַבִּי: כָּל הָעוֹסֵק בְּפֶרֶק שִׁירָה בָּעוֹלָם הַזֶּה זוֹכֶה לִלְמוֹד וּלְלַמֵּד לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם, וְתַלְמוּדוֹ מִתְקַיֵּם בְּיָדוֹ, וְנִצּוֹל מִיֵּצֶר הָרָע וּמִפֶּגַע רָע וּמֵחִבּוּט הַקֶּבֶר וּמִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם וּמֵחֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ, וּמַאֲרִיךְ יָמִים וְזוֹכֶה לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ וּלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא:

תַּנְיָא אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר: כָּל הָאוֹמֵר שִׁירָה זוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה זוֹכֶה וְאוֹמְרוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר "אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה" (שמות טו, א), "שָׁר" לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא "יָשִׁיר". מְלַמֵּד שֶׁעָתִיד לוֹמַר (אוֹתוֹ) לֶעָתִיד לָבֹא:

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ילקוט שמעוני סוף תהלים) עַל דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עָלָיו הַשָּׁלוֹם, בְּשָׁעָה שֶׁסִּיֵּם סֵפֶר תְּהִלִּים זָחָה דַעְתּוֹ עָלָיו, וְאָמַר לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם יֵשׁ בְּרִיָּה שֶׁבָּרָאתָ בְּעוֹלָמְךָ שֶׁאוֹמֶרֶת שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת יוֹתֵר מִמֶּנִּי". בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִזְדַּמְּנָה לוֹ צְפַרְדֵּעַ אַחַת, וְאָמְרָה לוֹ: "דָּוִד אַל תָּזוּחַ דַּעְתְּךָ עָלֶיךָ, שֶׁאֲנִי אוֹמֶרֶת שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת יוֹתֵר מִמְּךָ, וְלֹא עוֹד אֶלָּא כָּל שִׁירָה שֶׁאֲנִי אוֹמֶרֶת מַמְשֶׁלֶת עָלֶיהָ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מְשָׁלִים, שֶׁנֶּאֱמַר 'וַיְדַבֵּר שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מָשָׁל וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וָאָלֶף' (מלכים א ה, יב). וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁאֲנִי עוֹסֶקֶת בְּמִצְוָה גְּדוֹלָה, וְזוּ הִיא הַמִּצְוָה שֶׁאֲנִי עוֹסֶקֶת בָּהּ, יֵשׁ בִּשְׂפַת הַיָּם מִין אֶחָד שֶׁאֵין פַּרְנָסָתוֹ כִּי אִם מִן הַמַּיִם, וּבְשָׁעָה שֶׁהוּא רָעֵב נוֹטְלֵנִי וְאוֹכְלֵנִי. זוּ הִיא הַמִּצְוָה, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר 'אִם רָעֵב שֹׂנַאֲךָ הַאֲכִילֵהוּ לָחֶם וְאִם צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם, כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל רֹאשׁוֹ וַיהוה יְשַׁלֶּם לָךְ' (משלי כה, כא כב), אַל תִּקְרֵי 'יְשַׁלֶּם לָךְ' אֶלָּא 'יַשְׁלִימֶנּוּ לָךְ'":

פרק ראשון

שָׁמַיִם אוֹמְרִים: "הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מַגִּיד הָרָקִיעַ"

(תהלים יט, ב)

במרחב השמיים שוכנות בריות רבות, המכונות לעיתים 'צבא השמיים'. צבא השמיים כולל את השמש, הירח והכוכבים. הבריות האלו מופיעות בהמשך הפרק ומשמיעות דברי שירה נפרדים על פי עניינן ותפקידן. שלא כצבא השמיים, לרקיע השמיים בעצמו יש תפקיד כללי יותר. כפי שנראה מדברי השירה של השמיים, תפקיד רקיע השמיים מנקודת מבטנו הוא להיות 'השמיים שלנו', להיות הדבר הגבוה והעצום שאליו אנו יכולים לשאת את עינינו. הרקיע בעצם נוכחותו מגדיל את האל, הוא משמיע את גדולתו וכבודו ובמובן מסוים הוא משמש קנה מידה לגדולתו. תפקיד זה של השמיים מבוטא היטב בפסוק: "שְׂאוּ מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי בָרָא אֵלֶּה" (ישעיה מ, כו). עצם ההתבוננות בשמיים מגלה את מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא ואת כבודו.

כמו שירתם של יצורים רבים בפרק שירה, שירת השמיים איננה רק תוכן המושם בפי השמיים, אלא היא מתארת את עצם הוויית השמיים - סיפור כבודו של הקדוש ברוך הוא. עם זה, שירת השמיים מתאפיינת באפיון ייחודי לה - היצורים בפרק שירה אומרים על פי רוב פסוק המבטא את תוכן דברי השבח שהם מפנים לקדוש ברוך הוא; לעומתם השיר של השמיים מדבר על כך שהשמיים מספרים את כבוד האל. שירת השמיים מבטאת את מהות קיום השמיים – השמיים הם ברייה שכל עניינה ותכליתה להיות משל ועדות לגדולתו של הקדוש ברוך הוא. **"הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֵל"** משום שזו מהותם, משום שעצם נוכחותם ועצם קיומם מעידים על כבוד האל. **"וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מַגִּיד הָרָקִיעַ"** - הרקיע הוא המרחב הכללי של השמיים, ובשירתו הוא מספר שהוא מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא.

אֶרֶץ אוֹמֶרֶת: "לַיהוה הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תֵּבֵל וְיֹשְׁבֵי בָהּ"

(תהלים כד, א)

וְאוֹמֵר: "מִכְּנַף הָאָרֶץ זְמִרֹת שָׁמַעְנוּ צְבִי לַצַּדִּיק"

(ישעיה כד, טז)

השמיים והארץ הם שני החלקים הגדולים של המציאות, בשניהם כלולים יצורים רבים ומגוונים, ושניהם מופיעים כאן כהוויות המשמיעות שירה כללית מאוד. בשירת הארץ כלולה שירת כל יושבי הארץ ושירת כל הדברים שחיים ושוכנים על פניה. זוהי שירה שמעלה על נס את עצם קיומה של הארץ ומלואה, את עצם עמידתה וייסודה של הארץ.

שלא כרוב היצורים בפרק שירה, הארץ אומרת שני פסוקים. הפסוק הראשון של הארץ הוא: **"לַיהוה הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ תֵּבֵל וְיֹשְׁבֵי בָהּ"**, בפסוק זה הארץ מעמידה את עובדת היסוד של קיומה – הארץ ומלואה, התבל וכל היושבים בה – הכול שייך לקדוש ברוך הוא. הפסוק הראשון בשירת הארץ הוא אפוא הצהרת יסוד כללית של הארץ על עצם קיומה.

על גבי שירה כללית זו, יש לארץ, בדומה לשאר הנבראים, שיר פרטי יותר, אישי יותר ובעל תוכן מסוים יותר: **"מִכְּנַף הָאָרֶץ זְמִרֹת שָׁמַעְנוּ צְבִי לַצַּדִּיק"**. הפסוק הזה מתאר כיצד הארץ אומרת זמירות ומשמיעה דברי תהילה לקדוש ברוך הוא. התהילות והזמירות עולות כביכול לא רק ממרכז הארץ אלא מ"כנף הארץ", מקצותיה. הארץ כולה, מכל פינותיה וצדדיה, מן הפינות הנידחות של העולם משמיעה את השיר שלה.

בסוף הפסוק מופיע ביטוי עמום: **"צְבִי לַצַּדִּיק"**. מובנו המילולי הוא פאר, יופי והדר בשביל הצדיק. מצד אחד, אפשר לפרש את סוף הפסוק כשבח על הצדיקים שבארץ. על פי פירוש זה מציאות הצדיקים היא חלק מן השיר של הארץ. היא מתפארת בכך שחיים עליה צדיקים. מצד אחר, הביטוי "צְבִי לַצַּדִּיק" יכול להתפרש על הקדוש ברוך הוא עצמו, המכונה לעיתים בדברי חז"ל "צדיקו של עולם" (ראו למשל בראשית רבה, מט). על פי פירוש זה, השירה והזמרה העולות מכל פינות הארץ הן "צבי לצדיק" – שבח, יופי וכבוד לקדוש ברוך הוא, שמתפאר ומשתבח בשירת הארץ.

גַּן עֵדֶן אוֹמֵר: "עוּרִי צָפוֹן וּבוֹאִי תֵימָן הָפִיחִי גַּנִּי יִזְּלוּ בְשָׂמָיו יָבֹא דוֹדִי לְגַנּוֹ וְיֹאכַל פְּרִי מְגָדָיו"

(שיר השירים ד, טז)

הכללת גן העדן בפרק שירה כהוויה האומרת שירה לא אמורה להתמיה. גן עדן מופיע כאן, כמו במקומות נוספים בחז"ל, כהוויה הקיימת באותו מישור של שאר חלקי הארץ. לא ברור אומנם מהו מקומו ומעמדו המדויק, אם הוא מקום גאוגרפי או מהות השייכת אל סדר אחר של הדברים – כך או כך, גן העדן הוא צד מסוים בעולם, מעין פינה בתוכו, ולכן הוא אומר שירה.

גן העדן אומר: **"עוּרִי צָפוֹן וּבוֹאִי תֵימָן, הָפִיחִי גַּנִּי יִזְּלוּ בְשָׂמָיו"**. המשורר קורא אל הרוחות – צפון ותימן (דרום) – לנשב בתוך הגן, ואז יזלו בשמיו ואוויר הגן יתבשם, ואחרי זה: **"יָבֹא דוֹדִי לְגַנּוֹ וְיֹאכַל פְּרִי מְגָדָיו"**.

גן העדן הוא מצד אחד המקום שבו ניתן שכר לבני האדם הטובים. על פי הנחה זו הפסוק מתאר את ההבטחה שגן העדן מעניק לאדם, ההבטחה שלאחר המוות יגיע האדם הטוב לגן העדן. "דוֹדִי", אהובי, הוא האדם שעשה את המוטל עליו, והוא יבוא לגנו ויתענג מפירותיו. מצד אחר, **"יָבֹא דוֹדִי לְגַנּוֹ וְיֹאכַל פְּרִי מְגָדָיו"** יכול לרמוז על האדם הראשון שלאחר שהקדוש ברוך הוא ברא אותו הוא שם אותו בגן העדן. שירת הגן היא שירה המתארת את האדם הראשון שנכנס אליה, ובמובן רחב יותר היא שירה על האדם בכלל, על המין האנושי השב הביתה אל גן העדן.

התלמוד (פסחים צד.) מתאר שגן העדן גדול פי שישים מן הארץ כולה, לכן כשהגן פותח את שעריו ומזמין את כולם לבוא אליו, יש בו מקום לכולם, לכל בני האדם. בבסיס שירת גן העדן עומדת ההנחה שגן העדן הוא הגן של האדם, וכשמגיע הזמן הנכון – גן העדן פורח, מתמלא בריח של בושם ופותח את שעריו לאדם – ואז **"יָבֹא דוֹדִי לְגַנּוֹ וְיֹאכַל פְּרִי מְגָדָיו"**.

גֵּיהִנֹּם אוֹמֵר: "כִּי הִשְׂבִּיעַ נֶפֶשׁ שׁוֹקֵקָה וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה מִלֵּא טוֹב"

(תהלים קז, ט)

כמו גן העדן, הגיהינום גם הוא חלק מתמונת העולם וגם הוא אומר שירה. הגיהינום, כפי שנאמר בתלמוד (פסחים צד.) הוא נחלה עצומה, גדולה יותר מהעולם ואף מגן העדן.

הגיהינום אומר: **"כִּי הִשְׂבִּיעַ נֶפֶשׁ שׁוֹקֵקָה וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה מִלֵּא טוֹב"**. הגיהינום הוא מעין חור שצריך למלא, ברייה מלאה תשוקה שרוצה לבלוע את הכול. בספר משלי (ל, טו) כתוב: "לַעֲלוּקָה שְׁתֵּי בָנוֹת הַב הַב", הגמרא (עבודה זרה יז.) פירשה שביטוי זה מתאר את הגיהינום ואת תשוקתו. הגיהינום הוא עלוקה אוניברסלית שלעולם אינה יודעת שובע. שמותיו האחרים של הגיהינום מבטאים גם הם את החיסרון המתמיד: שאול, אבדון, צלמוות ובאר שחת. הגיהינום במהותו משתוקק, צמא וחסר - אין לו שום דבר משלו, ולכן הוא זקוק לבני האדם. אל ה'נפש השוקקה והרעבה' הזאת הקדוש ברוך הוא שולח את אלה שראויים להיות בגיהינום, את אלה שהגיהינום הוא מקומם. הגיהינום אומר כביכול: הקדוש ברוך הוא דואג גם לי ולתשוקותיי, אני צריך לבלוע כך וכך בני אדם, והם אכן מגיעים אליי.

מנייתו של הגיהינום עם הבריות האומרות שירה חשובה ועקרונית. שירת השבח של הגיהינום לצד השירים והתשבחות של חיות ויצורים אחרים השייכים לקצות העולם, יוצרים יחד את המכלול שהוא המהות של פרק שירה. פרק שירה עשוי כך שיכיל את הכול, שיישא בתוכו את השירה הבוקעת משני קצוות המציאות: מצד אחד גן העדן שיש בו הכול ולא חסר בו דבר, וכל שנותר לו הוא להזמין את הדוד שיבוא לגנו; ומצד שני הגיהינום, שכולו חיסרון, כולו שממה, כולו צייה – וגם הוא אומר שירה לה' ומודה לו על שהוא משביע את נפשו השוקקה.

מִדְבָּר אוֹמֵר: "יִשְׂשׂוּם מִדְבָּר וְצִיָּה וְתָגֵל עֲרָבָה וְתִפְרַח כַּחֲבַצָּלֶת"

(ישעיה לה, א)

אחרי הגיהינום בא המדבר, והקשר ביניהם אינו מקרי. בצד מסוים המדבר כמו הגיהינום, הוא גם כן מקום של שממה, של היעדר ושל חיסרון, אלא שלא כגיהנום שירת המדבר אינה שירת ההיעדר אלא שירה של פריחה – המדבר שר על הזמן שבו הוא יוכל לפרוח, לשמוח ולהיות מלא בכל טוב.

המדבר, גם בלשון המקרא, איננו ישימון, מקום ריק מכל דבר, כמו שאנחנו מתארים לעצמנו את מדבריות החול הגדולים או את מדבריות השלג הגדולים; המדבר בארץ ישראל הוא מקום יבש ברוב השנה, אבל בחלק מן השנה הוא מקום צומח ופורח. החלקים המדבריים של ארץ ישראל - מדבר יהודה ומדבריות אחרים, זוכים לעונה של פריחה וצמיחה. יתר על כן, המדבר נקרא כך מלשון הנהגה ומרעה. המדבר הוא המקום שאליו מוליכים את הצאן למרעה. שירת המדבר נושאת בתוכה את הציפייה לעונת הפריחה והירק שבה המדבר מפסיק להיות מקום מאיים או מקום שאובדים בו ונהיה מקום של גילה וששון. יש פסוקים רבים שבהם מופיעה המילה מדבר, אך הפסוק המופיע כאן מתייחד בכך שהוא מתאר את שירת המדבר עצמה, המילה **"יִשְׂשׂוּם"** היא צורה נדירה של הפועל 'לשוש'. **"יִשְׂשׂוּם מִדְבָּר וְצִיָּה וְתָגֵל עֲרָבָה"** – הששון של המדבר והגילה של הערבה הם השיר שהם שרים על פריחתם.